

УДК 371.11

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЕРІВНИКА ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

©Лузан Л. О.

Харківська академія неперервної освіти

Інформація про автора:

Лузан Людмила Олександрівна: ORCID: 0000-0001-7174-7249; Luzan-1307@rambler.ru; кандидат педагогічних наук; доцент кафедри методики навчання мов і літератури; Харківська академія неперервної освіти, вул. Пушкінська 24, м. Харків, 61057, Україна

У статті розглянуто теоретичні аспекти формування комунікативної компетентності керівника освіти в процесі професійного розвитку. У ході дослідження було з'ясовано, що серед професійних умінь управлінця комунікабельність посідає одну з перших позицій, бо одним із найважливіших інструментів професійної діяльності фахівця будь-якої сфери виступає спілкування.

На основі аналізу наукових джерел щодо теоретичного обґрунтування та практики вивчення питання з формування комунікативної компетентності керівників освіти можна стверджувати, що розв'язанню проблеми стосовно формування комунікативної компетентності керівників освіти в процесі професійного розвитку недостатньо приділено уваги. Отже, під час розгляду дефініції «комунікативна компетентність» окрему увагу приділено її змістовому наповненню.

Визначено прийоми формування комунікативної компетентності керівника освіти шляхом застосування інноваційних технологій. Для розв'язання проблеми запропоновано тематичний спецкурс «Розвиток комунікативної компетентності», під час проведення якого застосовуються такі ефективні техніки, як «сторітеллінг», «артскрайбінг», досвід творчої діяльності тощо.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативна компетентність, складові комунікативної компетентності, джерело розвитку комунікативної компетентності, формування, інноваційні технології

Лузан Л. А. «Формирование коммуникативной компетентности руководителя образования в процессе профессионального развития»

В статье рассмотрены теоретические аспекты формирования коммуникативной компетентности руководителя образования в процессе профессионального развития. В ходе исследования было определено, что среди профессиональных умений управленца коммуникабельность занимает одну из первых позиций, потому что одним из важнейших инструментов профессиональной деятельности специалиста любой сферы выступает общение.

На основе анализа научных источников относительно теоретического обоснования и практики изучения вопроса касательно формирования коммуникативной компетентности руководителей образования можно утверждать, что решению проблемы относительно формирования коммуникативной компетентности руководителей образования в процес се профессионального развития недостаточно уделено внимания. Таким образом, во время анализа дефиниции «коммуникативная компетентность» отдельное внимание уделено ее смысловому наполнению.

Определены приемы формирования коммуникативной компетентности руководителя образования путем применения инновационных технологий. Для решения проблемы предложен тематический спецкурс «Развитие коммуникативной компетентности», во время проведения котрого применяются такие эффективные техники, как «сторителлинг», «артскрайбинг», опыт творческой деятельности и тому подобное.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, коммуникативная компетентность, составляющие коммуникативной компетентности, источник развития коммуникативной компетентности, формирования, инновационные технологии.

L. Luzan "Development of communicative competence of managers of education in the process of professional development"

The article considers theoretical aspects of formation of communicative competence of the manager of education in the process of professional development. While conducting current research, it was determined that communication skills occupy one of the leading positions in professional training of managers, because communication is one of the important instruments of the professional activity of a specialist in almost any sphere.

Based on the analysis of scientific sources on the theoretical basis and practice of studying the issue of the formation of communicative competence of managers of education, it can be stated that there is not enough attention to the problem of developing communicative competence of heads of education in the process of their professional development. Thus, during the analysis of the definition "communicative competence", special attention was focused on its meaningful content.

The article suggests methods of developing communicative competence of the head of education through the use of innovative technologies. To solve the problem, a special thematic course "Development of communicative competence" is offered, which implies using some effective techniques such as "storytelling", "art-scribing", creative work experience and others.

Keywords: professional competence, communicative competence, components of communicative competence, source of communicative competence development, development, innovative technologies.

Постановка проблеми. Кожен громадянин України усвідомлює: країна живе в період переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства. Основними показниками якого мають стати якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури всього населення. Інтеграція й глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, що відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі два десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють її випереджувальний характер. Сьогодні всі переконані, що освіта XXI століття – це освіта для людини. І, як зазначено в державних нормативно-правових документах, її стрижнем має стати розвивальна, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти й саморозвитку, вміє критично мислити, опрацювати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання та вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя й життя своєї країни.

Візьмемо до уваги Концепцію нової української школи, в якій зазначені десять компетентностей, які мають бути сформовані в учня по закінченню ним закладу освіти. І серед цих компетентностей першою зазначена – «володіння державною мовою», а значить комунікативна компетентність.

Розглянемо ще один нормативний документ – державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, у якому зазначено: метою освітньої галузі «Мови і літератури» є розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої та читацької культури, комунікативної й літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій, а одним із завдань цієї освітньої галузі в основній школі є формування комунікативної компетентності.

Таким чином, вважаємо, що виховувати громадянина з активною життєвою позицією, креативного, хорошого комуніканта повинен саме педагог із такими якостями, а, значить, керувати процесом навчання має професіонал. І однією зі складових професійної компетентності керівника освіти є комунікативна компетентність.

Тому актуальною проблемою є розробка алгоритму формування комунікативної

компетентності керівника освіти в процесі професійного зростання.

Мета статті: поетапне з'ясування, як на сучасному етапі в процесі професійного розвитку формується комунікативна компетентність керівника освіти.

Завдання: розглянути комунікативну компетентність як складову професійної компетентності керівника освіти та визначити ефективні прийоми її формування.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи Національну рамку кваліфікацій, зазначимо, що в системі підвищення кваліфікації виділяють такі компетентності директора закладу середньої освіти:

- нормативно-правова;
- управлінська;
- психологічна;
- комунікативна;
- інформаційна;
- лідерська.

Р. Дафт подає основні групи навичок управлінця: *концептуальні, людські, технічні*. Серед складових цих навичок є такі вміння, як обробка інформації, чітка взаємодія з підлеглими, вдале використання різних комунікативних засобів для розв'язання проблеми в різних ситуаціях. Зазначені навички проявляються в тому, як керівник освіти ставиться до співробітників, як він їх мотивує, який подає приклад, як спілкується і розв'язує конфлікти. Отже, такі вміння управлінця неможливі без чітко сформованої в нього комунікативної компетентності.

Аналізуючи наукові праці Джона Равена, виділимо такі характеристики (компетентностей) ефективного керівника, як:

- уміння допомагати людям у розвитку та в застосуванні талантів;
- здатність розвивати та залучати людей до спільної роботи;
- уміння впроваджувати в практику нові ідеї;
- здатність створювати атмосферу відданості справі, ініціативи та відповідальності;
- уміння вмотивувати підлеглих до нововведень;
- уміння підтримувати цікаві ідеї й пояснювати іншим, чому саме їх треба підтримувати;
- уміння впливати на суспільні процеси від імені організації та її членів;
- уміння розширяти світогляд та відповідальність співпрацівників.

Отже, керівник освіти не може володіти на високому рівні цими характеристиками, якщо в нього не буде належно сформована комунікативна компетентність.

Так, наприклад, здобувачами освіти, які проходили підвищення кваліфікації в Харківській академії неперервної освіти за напрямом «Директори загальноосвітніх навчальних закладів», під час опитування про те, якими професійними якостями повинен володіти директор школи як компетентний спеціаліст і професіонал, були виділені такі:

- готовність до інноваційної діяльності,
- комунікабельність,
- здатність до самовдосконалення,
- здатність працювати в нових умовах,
- психологічна готовність бути керівником,
- уміння визначати стратегічні завдання й розв'язувати їх,
- здатність відчувати сучасність,
- уміння створювати розвиваюче шкільне середовище,
- уміння налагоджувати індивідуальну роботу з педагогами,

Серед зазначених вище умінь керівників освіти комунікабельність посідає одну з перших позицій, бо, на думку управлінців, одним із найважливіших інструментів професійної діяльності фахівця майже будь-якої сфери виступає спілкування. А менеджерам воно допомагає налагоджувати контакти, з'ясовувати проблеми та накопичувати інформацію, яка необхідна для розв'язання проблеми. Таким чином, від рівня володіння засобами спілкування часто залежить результат ділових переговорів. Тому без перебільшення можна сказати, що вміння говорити, формулювати власні думки є чи не найважливішим, а іноді й найскладнішим видом діяльності керівників освіти.

Більш детально ознайомимося з комунікативною компетентністю.

Протягом останніх років різні аспекти комунікативної компетентності активно досліджувалися науковцями, про що свідчать численні праці. Зокрема філософсько-методологічні підходи до проблеми спілкування досліджував М. Каган; *соціологічний* аспект спілкування розглядали Г. Андреева, В. Ковальов; *соціально-психологічні* особливості спілкування фундаментально розроблені В. Богдановим, Б. Паригінім, П. Якобсоном; *психології спілкування* присвячені роботи Б. Ананьєва, М. Бахтіна, В. Бехтерева, О. Бодальова, М. Боришевського, Л. Виготського, В. Гаркуші, О. Леонтєва, Б. Ломова, В. Мясищева, С. Рубінштейна, В. Семиченко, Т. Яценко; як *педагогічну проблему* розглядали І. Зязюн, О. Киричук, А. Мудрик, Л. Новикова, Л. Савенкова; спілкування як умову формування *професійного мислення* вчителя вивчала Г. Нагорна, а як складник *риторичного мистецтва* – А. Міхневич, Г. Сагач. На підставі досліджень Ю. Бабанського, В. Кан-Калика, М. Лісіної, Х. Літметса, Т. Мальковської, А. Мудрика та інших учених отримані важливі дані про можливості педагогічного управління спілкуванням в учнівському колективі. Аналіз наукових досліджень підтвердив зацікавленість вітчизняних учених палітрою професійної підготовки управлінських кадрів загалом і управлінців навчальними закладами зокрема.

У межах нашого дослідження викликали інтерес наукові праці вчених, які займалися проблемами неперервної освіти та управлінням розвитку професійної компетентності педагогів: О. Ануфрієвої, В. Базелюка, Л. Даниленко, Г. Єльнікової, І. Жерносека, Ю. Конаржевського, С. Крисюка, В. Луначека, В. Мельник, Л. Набоки, Н. Ничкало, В. Олійника, В. Онушкіна, Л. Пуховської, В. Пуцова, М. Романенка, З. Рябової, В. Саюк, В. Семиченко, О. Тонконоги, П. Худоминського, В. Якуніна та ін.

Проте аналіз наукових джерел щодо теоретичного обґрунтування та практика вивчення питання з формування комунікативної компетентності керівників освіти дозволяє стверджувати, що розв'язанню проблеми стосовно формування комунікативної компетентності керівників освіти в процесі професійного розвитку недостатньо приділено уваги.

У менеджменті існує кілька визначень терміна «*комунікативна компетентність*», але переклад іншомовних слів («*communicative*» з англійської та «*competentia*» з латинської) визначає це поняття як «вміння спілкуватись».

Як зазначено в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, *комунікативна компетентність* – це здатність особистості застосовувати в конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями. Досить часто комунікативну компетентність ототожнюють із поняттями «ораторська майстерність» або «мистецтво ділового спілкування». Інтерпретація комунікативної компетентності в інших професійних сферах детермінується науками, в межах яких проводяться дослідження.

Так, наприклад, у *психології* комунікативну компетентність визначають як ситуативну адаптивність і вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки; сукупність навичок і умінь, необхідних для ефективного спілкування; у *когнітивній лінгвістиці* комунікативну компетентність подають як володіння стратегіями вибору оптимального мовного ресурсу (семантичного «ракурсу», лексичного наповнення, синтаксичної структури, послідовності фраз і комунікативних кроків) для передачі повідомлення. Якщо взяти *соціологію*, то комунікативну компетентність фахівці відносять

до структури соціального статусу поряд із такими компонентами, як спосіб життя, освітні й професійні характеристики індивіда – комуніканта.

Отже, можемо підсумувати, що *комунікативна компетентність* – це здатність комуніканта оптимального вибору мовного ресурсу, який буде необхідний для ефективного спілкування. Тому вважаємо, що комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії і є результатом досвіду спілкування між людьми.

Більшість науковців виокремлюють такі *складові комунікативної компетентності*:

- вміння орієнтуватися в різноманітних ситуаціях спілкування;
- вміння ефективно взаємодіяти з оточенням;
- готовність до діалогу;
- вміння контролювати й оцінювати себе;
- володіння знаннями, вміннями й навичками конструктивного спілкування.

Джерелом розвитку комунікативної компетентності є :

• трансляція комунікативних умінь у процесі міжособистісної взаємодії з іншими людьми;

- оволодіння культурною спадщиною;
- спостереження за поведінкою інших людей у процесі комунікації;
- програвання в уяві комунікативних ситуацій;

Як зазначає Усімбаєва Н., *комунікативна компетенція* керівника включає в себе всі необхідні знання, вміння та навички для того, щоб вести ділову переписку та переговори, виконувати представницькі функції, як у великому, так і в малому колі, спілкуватися зі своїми підлеглими, вищими за званням керівниками і колегами, знаходити вихід із напружених і конфліктних ситуацій [7].

Так, науковцями Харківської академії неперервної освіти було запропоноване таке змістове наповнення цієї компетентності: *комунікативна компетентність* керівника освіти – це здатність забезпечувати ефективні комунікації в колективі.

– *Знання*. Знання теоретичних основ налагодження комунікацій (спілкування), функцій, видів і типів спілкування.

– *Уміння*. Забезпечення ефективної взаємодії з різними організаціями, органами влади та управління, їх представниками; виконання представницьких функцій; використання сучасних форм і методів комунікації; розв'язання конфліктних ситуацій.

– *Комунікації*. Переконлива та результативна взаємодія з усіма учасниками навчально-виховного процесу (дітьми, батьками учнів, співпрацівниками).

– *Автономність і відповідальність*. Демонстрація ефективних стратегій спілкування залежно від ситуації, технології говоріння і слухання, ділового мовлення.

Вважаємо, що для досягнення професіоналізму, а саме вершин комунікативного мистецтва, управлінцю бажано розвинути в собі такі вміння:

- не боятися вступати в комунікативний контакт і утримувати його;
- досягати зворотного зв'язку (передати партнеру інформацію, що його почули й зрозуміли правильно);
- сприймати та виробляти комунікативні сигнали;
- активно слухати;
- дібрати тему для бесіди й необхідну для неї інтонацію й стилістику;
- використовувати відповідні мовні засоби;
- відчувати емоційне напруження партнера та вирівняти його;
- досягати логічного доведення думки та ненав'язливого переконання інших.

Для формування комунікативної компетентності керівника освіти доцільно використовувати можливості продуктивного навчання, а саме:

- ведення діалогу з підлеглими на партнерських засадах;
- формування власної точки зору та вміння її доводити;
- розвиток культури мовлення;
- уміння презентувати свій продукт;

- адекватне ставлення до критики;
- стимулювання критичного ставлення до себе;
- уміння адаптуватися в мовному середовищі.

Вважаємо, що керівник освіти є не тільки носієм культури, а й рольовою моделлю поведінки, яку свідомо чи несвідомо копіюють підлеглі. Директор школи задає тон, і співробітники будуть настільки комунікативно-компетентні, наскільки керівник освіти розуміє цінність комунікацій і наскільки він сам компетентний у цій галузі. Таким чином, менеджеру на все це треба звертати увагу під час спілкування, а саме: на мовне оформлення промови, на жести, тілорухи, візуальний контакт (частота обміну поглядами, тривалість погляду, уникання його тощо)

Реагуючи на потреби споживача навчальної послуги, а саме попит на ту продукцію, яка дає можливість самовдосконалюватися і як особистість, і як професіонал, викладачами кафедри методики навчання мов і літератури Харківської академії неперервної освіти був розроблений тематичний спецкурс для слухачів різних категорій «Розвиток комунікативного потенціалу», у якому передбачено підвищення рівня комунікативної компетентності вчителів української мови і літератури та орієнтація педагогів на формування в учнів навичок ефективного соціального й професійного спілкування на основі обізнаності основних законів комунікації й методичних прийомів їх реалізації. Були визначені такі **завдання**:

- навчити вчителів-словесників створювати завдання компетентнісного характеру, застосовуючи сучасні комунікативні техніки;
- надати методичні рекомендації вчителям-словесникам щодо підготовки до написання педагогічних історій/есе на засадах компетентнісного підходу.

За результатами навчальних занять слухачі матимуть **знання** щодо:

- розробки завдань компетентнісного характеру на основі застосування сучасних комунікативних технік;
- особливостей підготовки до написання есе;
- методів активізації комунікативного потенціалу;
- методів проведення успішних виступів;
- ораторських технік.

Після закінченню спецкурсу в здобувачів освіти будуть сформовані такі **вміння**:

- підвищувати рівень комунікативної компетентності, що є необхідним для подальшої успішної самореалізації в суспільстві;
- знаходження ефективних шляхів творчого розв'язання проблеми відповідно до теми, мети та завдань;
- самоформування ораторських умінь і застосування їх під час виголошення промови;
- написання есе.

Очікуваний результат:

- підвищення рівня комунікативного стилю;
- широка обізнаність у сучасних техніках, які застосовуються під час формування комунікативної компетентності;
- підвищення рівня методичної компетентності вчителів української мови та літератури щодо підготовки учнів до складання педагогічних історій/есе.

Під час проведення практичних занять на тематичному спецкурсі «Розвиток комунікативного потенціалу» для формування комунікативної компетентності були застосовані такі ефективні техніки, як «сторітеллінг», «артскрайбінг», досвід творчої діяльності тощо.

Так, наприклад, технологія «сторітеллінг». Усі люди люблять слухати цікаві історії, і якщо правильно побудувати розповідь, то можна задіяти не тільки розум і логіку, а саме емоції. Розказана історія може викликати в слухача потрібні переживання й вивести його на етап прийняття певних узагальнень, а потім просто підштовхнути до потрібних вчинків.

Так, техніка сторітелінг має величезну практичну користь: легке засвоєння інформації, розвиток уяви, подолання страху публічного виступу, налагодження стосунків з іншими комунікантами, самопізнання.

Ще одна техніка, яка доводить, що прості малюнки допомагають поліпшити сприйняття інформації на 89% – це «артскрайбінг». Скрайбінг – ефективний продуктивний та інтерактивний засіб для концептуалізації інформації. За допомогою цієї техніки можна передати побачене, почуте, певну інформацію, почуття, настрої, емоції.

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що специфіка діяльності керівника освіти проявляється в тому, що менеджер перебуває в постійній комунікативній взаємодії з підлеглими, учнями, громадськістю. Звідси можемо стверджувати, що професійна компетентність керівника освіти, яка містить у собі й комунікативну компетентність, має бути сформована на високому рівні. Тому, на наше глибоке переконання, високий рівень сформованості комунікативної компетентності керівника освіти в процесі професійного розвитку забезпечить його від емоційного вигорання та допоможе при розв'язанні проблем.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – Київ : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Осовська Г. В. Комунікації в менеджменті : курс лекцій / Г. В. Осовська. – Київ : Кондор, 2003. – 214 с.
3. Лунячек В. Е. Педагогічний менеджмент : навч. посібник / В. Е. Лунячек. – Харків : Магістр, 2014. – 512 с.
4. Пуцов В. І. Україномовна компетентність вчителів як теоретико-методична проблема / В. І. Пуцов, М. І. Скрипник // Розвиток україномовної компетентності педагогічних працівників у системі післядипломної педагогічної освіти: теорія, практика : наук.-метод. посіб. / Центр ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України ; за наук. ред.: В. І. Пуцова, М. І. Скрипник. – Київ : Геопринт, 2008. – 248 с.
5. Сидоренко В. В. Шляхи удосконалення професійної компетентності вчителя української мови та літератури в умовах особистісно зорієнтованого навчання : навч.-метод. посібник / Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк : Каштан. – 2008. – 192 с.
6. Скрипник М. І. Розвиток україномовної компетентності педагогічних працівників у системі післядипломної освіти: теорія, практика : наук.-метод. посіб. / М. І. Скрипник ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України ; за наук. ред. : В. І. Пуцова, М. І. Скрипник. – Київ : Геопринт, 2008. – 248 с.
7. Усімбаєва Н. Розвиток професійної компетентності – шлях до підготовки висококваліфікованих фахівців / Н. Усімбаєва // Рідна школа. – 2006. – № 9. – С. 19.
8. Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера : навч. посіб. / Г. Л. Чайка. – Київ : Знання, 2005. – 442 с.

References

1. Batsevych, FS 2007, *Slovyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii*, [Glossary of Terms of Intercultural Communication] Dovira, Kyiv.
2. Osovska, HV 2003, *Komunikatsii v menezhmenti*, [Communication in management] Kondor, Kyiv.
3. Luniachek, VE 2014, *Pedahohichnyi menedzhment*, [Pedagogical management] Mahistr, Kharkiv.
4. Putsov, VI & Skrypnyk, MI 2008, 'Ukrainomovna kompetentnist vchyteliv yak teoretyko-metodychna problema'[Ukrainian language competence of teachers as a theoretical and methodological problem], *Rozvytok ukrainomovnoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity: teoriia, praktyka*, [Development of Ukrainian-language competence of pedagogical workers in the system of post-graduate pedagogical education: theory, practice] Tsentralnyi instytut pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity APN Ukrainy, Neoprynt, Kyiv.
5. Sydorenko, VV 2008, *Shliakhy udoskonalennia profesiinoi kompetentnosti vchytelia ukrainskoi movy ta literatury v umovakh osobystisno zoriientovanoho navchannia*, [Ways of perfection of professional competence of the Ukrainian language and literature teacher in conditions of personally oriented education] Kashtan, Donetsk.
6. Skrypnyk, MI 2008, *Rozvytok ukrainomovnoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pisladyplomnoi osvity: teoriia, praktyka*, [Development of Ukrainian-language competence of

pedagogical workers in the system of post-graduate education: theory, practice] Tsentralnyi instytut pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity APN Ukrainy, Neoprynt, Kyiv.

7. Uisimbaeva, N 2006, 'Rozvytok profesiinoi kompetentnosti – shliakh do pidhotovky vysokokvalifikovanykh fakhivtsiv' [The development of professional competence is the path to the training of highly skilled professionals], *Ridna shkola*, no. 9, pp. 19.

8. Chaika, HL 2005, *Kultura dilovoho spilkuvannia menedzhera*, [The culture of business communication manager] Znannia, Kyiv.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2017р.